

Appendix Balassiana

(Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben)

„A Summa Theologica-ban tagadják, hogy az Isten megtehetné, hogy a múlt ne lett légyen, de mit sem szólnak az okok és okozatok bonyolult láncolatáról, mely olyan tömör és olyan egybeforrott, hogy talán meg sem lehet semmisíteni *egyetlen* régmúlt eseményt, bármily jelentéktelen is, anélkül, hogy a jelent ne módosítaná. A múltat módosítani nem egyetlen cselekedet módosítását jelenti; végtelen sok következményének megsemmisítését jelenti. Más szóval: két egyetemes történelmet kell teremteni. Az egyikben (mondjuk) Pedro Damián meghalt Entre Riosban, 1946-ban; a másikban Masollernél, 1904-ben. Ezt éljük most, de a másik kiiktatása nem azonnal ment végbe, és a vázolt ellentmondásokhoz vezetett. Dionisio Tabares ezredesben beteljesedtek a különböző fokozatok: kezdetben arra emlékezett, hogy Damián gyáván viselkedett; később ezt teljesen elfelejtette, aztán hősi halálra emlékezett.”

(Jorge Luis Borges: A másik halál)

Az irodalomtörténész tevékenységének tárgya és eredménye – az irodalomtörténet – már maga is megkonstruált tényező. »Életre kelteni a múltat«, »megszólaltatni a néma szöveget«: e kissé ódon hangzású metaforikus kifejezések jól érzékeltetik az *újja* teremtés aktusát. A múlt önmagában nem létezik, nincs arca, szelleme, csak »halott« tárgyi emlékek rendezetlen, kusza halmaza vesz körül minket, ezeket próbáljuk újra és újra vonatkoztatni egymásra, rendszerezni, rendbe illeszteni, értelmezni, azaz értelemmel felruházni. Nem más ez, mint múltteremtés: fontos, hogy a magunknak teremtett múlt minél sokfélebb, kellemesebb, belakhatóbb legyen számunkra, hogy legyen a miénk. Az irodalomtörténet egyik fontos rovata *A homályból* nevet viseli; van tehát elfeledett múlt, és van olyan, amelynek a megteremtésén épp most fáradozunk (pl. valamilyen nemrég előkerült szöveg kiadásával), meg olyan, amelynek elfelejtésével épp most kísérletezünk. A ránk maradt emlékek értelme és értelmezése – a múlt értelmezése – ki van szolgáltatva a mindenkori jelennek, ily módon soha nem lesz jobban ismert, csak mindig más és más. A folyamatos és megszakíthatatlan múltteremtéshez szaktudományunk keletkezése óta segédeszközök arzenálja áll rendelkezésünkre: e fegyvertárból most az alcímben megjelölt három eszközt (kronológia, tradíció, hagyománytudat) választottam ki. Az itt következő gondolatmenet – főként és csupán – példatár szeretne lenni, katalógusa azoknak a gondoknak, amelyeket a XVII. századi magyar költészettörténet egyetlen időszakának (kb. 1660-1685) tanulmányozása munkám során, a régi magyar irodalmi szemináriumokon felvetett.

1. Kronologikus gondolkodásunk gazdagsága és szűkössége

Meggyőződésem, hogy a régi magyar költészetről és annak történetéről (e kettő valószínűleg nem ugyanaz) való irodalmi¹ és irodalomtörténeti gondolkodásunk (e kettő bizonyosan nem ugyanaz) legmélyebb alapjait tekintve időrendi természetű. Feltehetően tudományunk újkori megszületésével egyidejű, ezért rendkívül mély beidegződésről van szó, olyanról tehát, amelyet szinte valamennyi szakmai tevékenységünk sugall. Hogy a kronologikus sor

---

¹ Az irodalom történeti gondolkodása alatt itt egyelőre azt az önszemléletet értem, azt az átértelmezési mechanizmust, amelyet oly kiválóan írt le BOJTÁR Endre *Az irodalom gépezete* című tanulmányában. E történeti gondolkodás, múltátértelmezés érezhetően lényegileg tér el az irodalomtörténész gondolkodástól: azt mutatja be, ahogyan az élő (primér) irodalom elsüllyeszti, feltámasztja, újraértelmezi, azaz elgondolja *saját* történetét. V.ö. BOJTÁR Endre: *Egy kelet-európai irodalomelméletben*, Budapest, 1983., 159-178. p.

szemléletszerűen mennyire áthatja az irodalomtörténetet, úgy gondolom, bizonyítás nélkül is megálló közhely és igazság. Az így, közmegegyezésszerűen felfogott időrendi sort – a művészettörténész Beke László terminusával – a továbbiakban relatív kronológiának nevezzük.²

Elnézést kell kérnem, hogy a gondolatmenet bevezetéséhez előbb mindenki által ismert jelenségeket kell röviden érinteni. A relatív kronológiai széria mindig továbbgazdagítható bázis, eltekintve ugyanazon szöveg gyakran ismétlődő felfedezéseitől és »első« közléseitől: ha arra a (hamis, mert a *Querelle des anciens et des modernes* szemlélete előtti) irodalomtörténészi álláspontra helyezkedem, hogy minden értékes, ami régi, akkor bármely és mennyiségét tekintve korlátlan számú új adatom könnyedén beilleszthető lesz e sorba, az adatvirágok elvileg végtelen mennyiségben fűzhetők fel a relatív kronológia madzagjára, ami a filológus számára a gazdagság (a kimeríthetlenség) érzetének alapját alkotja meg. Az adat vagy tény, esetleg szöveg beillesztése az időrendi sorba: a *behelyezés*. E művelet steril irodalomtörténészi eljárásnak tűnik, holott – könnyen belátható, hogy – ideologikus, manipulatív gesztus, sőt minden későbbi értelmezés bázisa. A behelyezett mű a lineáris sorban egyszerre valami (több) másik *utániként* és valami (több) másik *előttiként* jelenik meg. A régi magyar költészet nint autonóm, egymástól elszigetelt tények – metaforikusan: pontok – halmaza azáltal válik költészettörténétté szemünkben, hogy az »előtt-után viszonyok« lineáris sorra szervezik fel, rendezik el a konglomerátumot. Ha a behelyezés megtörtént, minden pontnak helye lesz, értelme lesz, aki pedig egy művet rossz helyre szúr be a relatív kronológiába – elkövetvén a legnagyobb filológusi bűnt, mert értelmetlenné, értelmezhetetlenné tette a szöveget -, azt állítva például, hogy az *Obsidio Szigetianae* 1751-ben jelent meg, az összezavarta a láncot, a Rendet – tehát megbukik a kollokviumon.

A kronologikus gondolkodású irodalomtörténészt lényegében egyetlen pillanat érdekli, egyetlen pillanatot értelmez: a mű keletkezésének pillanatát. Erre épít fel minden más – múltat teremtő vagy megvilágosító és múltat romboló vagy elfedő – konstrukciót. A művészettörténész is hasonlóképp látja, ezért javasolhat a relatív helyett *abszolút* kronológiát.³

---

² BEKE László: *A művészet embertelensége (fikció-esszé)*, Mozgó Világ, 1981., 1. szám, 3-4. p.

³ „A 19. századi pozitivizmus, különböző evolúciós elméletekkel karöltve, a növényi organizmust választotta a művészettörténeti »fejlődés« modelljéül. Eszerint egy művészeti jelenség (»stílus, irányzat« stb.) »megszületik«, »kifejlődik«, »virágba borul«, »elhal«. Másrészt a fejlődés egyszerre több irányban is elindulhat, mint egy fa elágazásai, melyeken újabb meg újabb hajtások születnek, és így tovább. Materiális értelemben azonban ilyen folyamat nem létezik, a tárgyak (így a műtárgyak is) – noha van »keletkezési folyamatuk«, továbbá az időben

Egyelőre azonban hagyjuk az általam lehetségesnek, elképzelhetőnek tartott, abszolút kronológiára épített irodalomtörténet gondolatát, térjünk vissza inkább a relatív kronológián alapuló irodalomtörténeti gondolkodásunk nyomorúságára! Az első kérdés, amit fel kell tennünk, a következő: egy adatot, egy verset mi alapján nevezünk újnak, mi alapján fogunk hozzá a behelyezés műveletéhez? A felelet egyszerű: adott szöveget minden behelyezés azáltal definiál, hogy időponthoz köti, mégpedig keletkezésének dátumához, és ezzel máris meghatározza. A relatív kronológia lineáris sorában minden egyes »pont« (adat, szöveg, vers) úgy definiálható és definiálandó, mint az összes korábbihoz képest új, azaz azoktól eltérő, más »pont«. (Ez messzemenően harmonizál azzal a fogalommal, amit Roland Barthes *modern* szövegnek nevezett. Egy szöveg nála attól modern, hogy régebben, »korábban« nem volt, egy adott most-ban azonban megszületett: „[...] il testo moderno, cioè il testo che non esiste ancora”,⁴ tehát pl. Zrínyi Miklós kötete 1651-ben bizonyosan modern volt.) A korábban nem létezett szövegek megszületésének sorrendisége az ekvivalencia viszonyában áll az irodalomtörténetírás által megkonstruált irodalomtörténeti sorral. Természetesen az így létrehozott pontsor önmagát értelmezi. Minden beemelés, behelyezés egyúttal kiemelés is, így – mert mindig egy adott, konkrét művet helyezek be a kronologikus irodalmi sorba – létrejön, megteremtődik az »előzmények« és az »utóélet« rendszere a behelyezett művel való kapcsolatban. E valorizáló rendszerben egyugyanazon mű funkcionálhat előzményként, lehet betetőződés, és lehet valamely más szöveg utóélete.

Azonban tanulmányozásunk tárgya – esetünkben a XVII. század közepének/második felének nemesi költészete – sokszor nem engedi meg, hogy az irodalomtörténész kronologikus gondolkodásmódja zavartalanul gyakorlatozhasson rajta. Minduntalan rendellenességek, működészavarok lépnek fel, olykor óriási és bosszantó akadályokba ütközünk, mert a múlt tárgyi emlékei nem hagyják könnyen rendezni magukat.

Lássunk egy-két példát!

---

léteznek – csupán »létrejönnek«, »vannak« és (materiális értelemben) »elpusztulnak«. Így szemlélve a művészettörténet egészét, kizárólag egymástól térben elszigetelt és időben több-kevesebb tartamon át szinkron tárgyak materiális létével számolhatunk – minden egyéb, amit a művészettörténet tudománya elméletileg megkonstruált, merő fikció. A klasszikus görög művészet kora ezek szerint nem 1-2 évszázad, hanem jelenleg is tart; a Parthenon nem az i. e. 5. század 2. felére jellemző, hanem »jelen van« ma is, és létezik mindaddig, míg legutolsó követ is szét nem hordják a turisták. A művészettörténészek mindaddig megelégedtek a kezdőpontokból kirajzolódó időháló felvázolásával, de be kell látnunk, hogy még könnyebb abszolút időtartamokkal operálni. Más kérdés, hogy a kapott modell nem lesz egyszerűbb – mert egyre több jelenség egymásmellettiségével kell számolnunk –, csak megbízhatóbb.” BEKE László: i.m., 3. p.

⁴ BARTHES, Roland: *La retorica antica*, trad. Paolo Fabri, Bompiani, Milano, 1979., 5. p.

1720-ban (az időpont rendkívül fontos!) gróf Koháry István füzetekből álló kötetet nyomtattatott ki saját verseiből. Költeményeiben különböző eszközökkel – főleg kronogrammal és kolofónnal – jelezte a szerzetés idejét: az első füzet versei eszerint 1683-ból valók, az ötödik füzet utolsó sorai 1686-os időpontot jeleznek. A kötetben a XVIII. század elejéről való darabok is találhatók, pl. a *bVs eLMének Le CsenDesItése* verscím kronogramja 1706-ot ad ki (5 + 50 + 1000 + 50 + 100 + 500 + 1). Korábbi elképzeléssel szemben⁵ ma már a kronologikus feltétlen követését a kötetkompozícióban, a szerkesztési elvvé tett időrendet Koháry esetében nem látom olyan problémamentesnek, még az első két füzet esetében sem, amelyekben a kompozíciós terv a munkácsi rabság kezdetétől a szabadulásig tartó időt és (szellemi) utat követeti végig olvasójával. (Mindazonáltal – kevés korrekcióval – érvényes a kötet szerkesztő eljárás *fikcióteremtő* szintjén.) Szaktudományunk a munkácsi rabságban született költeményeket 1683 és 1686 közöttieknek tekinti, s ez alapján helyezi be őket a XVII. századi költészet kronológiájába. E behelyezés jól látható pl. Varga Imre antológiájában, ahol az egy-két felvett Koháry-darabot a sajtó alá rendező az 1720-as kötet időrendjének nem fikciós felfogása diktálta »megfelelő« helyre iktatta be, mindkét verset 1683-as szöveggént tartva számon.⁶ Koháry e két verse tehát időben későbbi Gyöngyösi István *Maga gyámoltalanságán kesergő nimfájánál* és a Thököly-Zrínyi házasságról készített opusnál, korábbi azonban az egész Rákóczi-kori költészetnél. Ám a helyzet korántsem ilyen egyszerű, hiszen saját kijelentése szerint a költő a munkácsi fogságban le sem jegyezte ezeket a verseket, sőt! igen büszke volt arra, hogy fejben „koholta” és tárolta azokat. Rabsorsáról szólva kötetnyitó, az egész kötetre kisugárzó módon érvényes versében ezt írta:

Untalan sohajtva, s-Istenhez ohajtva, enyhicsük sorsunkat,
világot ösmérve, s-hivságát gyűlölve, felejcsük el bunkat,
verseket koholva, s-azokat faragva mulassuk magunkat.

De eszre vehetem, nincsen készülem, s-ahoz való könyvem,
nincsen papirosom, úgy hozta rab sorsom, emésztödjék szívem,
se téntám, se pennám, hát hogy folyhat vénám, s-vers szerző jókedvem.

(*VDönk MVLására bVnk táVoztatására VerseInket kohoLLYVk*)⁷

⁵ SZIGETI Csaba: *A 17. századi magyar főrangú máköltek poétikája*, kézirat, Szeged, 1981, 77-87. p.

⁶ *A kuruc küzdelmek költészete*, válogatta és sajtó alá rendezte VARGA Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977., a 67. és 68. sz. vers jegyzetei a 779. oldalon.

⁷ KOHÁRY István: [...] *MVnkáCs kö Várában szerzet Versek*, 1720 (hely és év nélkül).

E költői ön-képet, önértelmezést nem szabad fikcióként értelmeznünk, addig legalábbis nem, amíg egyértelmű bizonyítékunk nincs a versek állítólagos fejben szereztetésével szemben. Bár meg kell jegyezni a következőt is: gróf Koháry István 1685. január 11.-i keltezéssel Munkácsról, börtönéből levelet íratott) Kecskemét városának, amelyben kérte: „[...] hogy itten kedvemre tobákolhassak, finum fő-dohánt 25 funtot, igen szép s jó öreg tajték-pipát kettőt; jó hosszú és szép rendes, különféle forma pipaszárat három; török vonással cifrázott dohány-zacskót egyet vegyetek számomra [...]”.⁸ És itt nem az a lényeges, hogy a költő szenvedélyes dohányos lehetett, és ha dohányt stb. kért, akkor kérhetett volna ilyen erővel papírt is, hanem az, hogy éppúgy tintával és papirossal *írta* levelét, mint az 1682. szeptember 2.-án regéci fogságából anyjához, Balassa Judithhoz intézett vigasztaló levelét is.

Mindenesetre versbéli önvallomása szerint 1683-ban az irodalomtörténészek által 1683-asnak tekintett költemények csak Koháry fejében léteztek. Ha ez tényleg így történt, t.i. a költő a fejében koholta verseit és a memóriájában negyven hosszú esztendőn át tárolta volna őket, akkor kronologikus gondolkodásunk az irodalmi sorba abban az állapotukban, állagukban helyezte be e műveket, amikor azok még a rab költő memóriájának rabjai voltak, materiálisan (papír és tinta formájában) még nem is léteztek. Mintegy zárójelben jegyezzük meg, hogy a tervezett, de még nemlétező művek irodalomtörténete, az ötletek, a verscsírák, sőt az inspirációk kronológiája is érdekli az irodalomtörténészt, az időrend tudóját, és e jelenségben a – különben eddig meglehetősen szegényes – Koháry-szakirodalomnál jóval kiterjedtebb törekvést tapasztalhatunk. Pl. többek között hasonló tüneteket mutat a Flaubert-szakirodalom vagy nálunk a Berzsenyié, stb. A kronologikus gondolkodás militáns jellegére mi sem jellemzőbb, mint hogy egy-egy mű *tervének*, alapeszméjének vagy valamely részmozzanatának *felvillanását* is rögzíteni igyekszik a születés megragadásának bűvöletében. Ez a logika vezet el olyan – számomra abszurd – eredményekhez, mint pl. hogy az 1877 április havában publikált *La légende de saint Julien l'Hospitalier*-val már 1846-tól számolnak, az *Un coeur simple* című „mesével” annak *megírása* (1876 márciustól augusztusig) előtt (!) meghatározatlan, de hosszú idővel.⁹

---

⁸ THALY Kálmán: *Adalékok Koháry István fogságának történetéhez*, Századok, 1870, 651. p.

⁹ „Pour chacun de ces trois contes, Flaubert, en artisan consciencieux, se reporta à un projet ou à une image d'autrefois qu'il conservait dans ce que Proust appelle »l'atelier de sa mémoire«. *La légende de saint Julien l'Hospitalier* qu'il écrivit d'abord, il avait voulu la raconter près de trente ans plus tôt. Maxime Du Camp raconte dans ses souvenirs que Flaubert avait vu en 1846 dans l'église de Caudebec en Caux une statuette de saint Julien qui lui donna l'idée de ce conte. [...] L'idée d'*Un coeur simple* est également une idée ancienne, mais qu'on ne

Kézikönyvünk is igazodik a materiálisan még nem létező, de fejben »megszületett« irodalmi alkotások kronológiájának irodalomtörténeti eszméjéhez, amikor Koháry István költészetét a XVII. század közepén/második felében élő nemesi, olykor udvari kultúra keretei között tárgyalja,¹⁰ azon belül pedig az ún. főrangú lírikusok között. Néhány évvel ezelőtt Jelenits István szép Koháry-elemzésében jogosan vázolt fel »őszikés« hangulatokat, jól ráérezett a poéta öreges bölcsességére,¹¹ ám egészséges versérzékét legyőzte a benne lakozó irodalomtörténész: változatlanul a 34 éves költőnek tulajdonítja az elemzett verset (a hagyományos datálás szerint 1683-ra helyezve be azt), holott az őszikés kedélyvilág a 71 éves költő feltételezett magatartásának jobban megfelelne 1720-ban, kötete kiadatása idején. A tanulmány szerzője mégis számol a kettős kronológiával (1683 és/vagy 1720), de e kérdést az elemzés végére száműzi, jelezve, „[...] hogy a feltevések ingoványosabb talajára kell lépnünk”. E feltevések az ingoványos talajon azt célozzák, hogy miért várt a költő oly sokat, majdnem negyven évet, a publikálással. „S nem gondolhatunk-e akkor arra is, hogy negyven év múlva ugyanezek a versek egy megváltozott akusztikájú térben épp ellenkezőleg hatottak?”¹² Dehogynem! Mivel az időrend – mint mondtuk – értelmezési, manipulatív gesztus, e szövegeket nem a fiktív 1683-as évbe kellene behelyezni, hanem 1720-ra datálni. Elvszerűen: egy mű akkor születik meg, amikor materiálisan és szellemi hatásával beérkezik az irodalom intézményébe. Ha Koháry kötetét a magyar költészettörténet 1720-as köteteként gondolom el, hiszen ekkor érkezett be az irodalom intézményébe, ez az időszak adja meg valódi értelmezési kontextusát, az egész kötet jelentése egyszerre feltárul. Nyilvánvaló számomra, hogy szerzőnk műveinek ott a helye Mikes Kelemen és Rákóczi Ferenc művei mellett a XVIII. század első negyedének irodalmában, azaz a Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi sorozatának 2. kötetében.

Koháry István esete még viszonylag problémamentes eset, mert egyáltalán ránk hagyományozódott a fejben, de »szereztetés időpontja«. Természetesen jóval nagyobb nehézséget jelent ennek a fordítottja is: amikor a keletkezés ideje nincs meg, mert nem

---

peut dater.” BARDÈCHE, Maurice: *Introduction*, in FLAUBERT, Gustave: *Trois contes*, Librairie Générale Française, Paris, 1972, XI-XII. p.

¹⁰ *A magyar irodalom története*, 2. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964., 202-203. p.

¹¹ „Ez a monoton, csöppet sem magakellő költemény, mely egy fakó, de finom erezetű őszi levél eleganciájával őrzi költőjének őszi bölcsességét, [...] Koháry Istvánnak Thököly rabságában szerzett versei közül való.” JELENITS István: *Koháry István: Ez világot senki által nem élte, sem mindenkor, bu nélkül nem élte*, in *A régi magyar vers*, szerkesztette KOMLOVSZKI Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979., 352. p.

¹² JELENITS István: *i. m.*, 363-364. p.

őrződött meg, mert visszavonhatatlan elveszett számunkra. Ilyen helyzet elé állít minket Beniczky Péter szentelt vitéz verseinek kronológiája is. Mint közismert, a költő a halála után, 1664-ben adatta ki költeményeit *Magyar rithmusok avagy versek...* cím alatt Bartók István esztergomi kanonokkal. Ráadásul úgy, hogy saját verseiben gyakorlatilag nem hagyott direkt jelzéseket a szövegek keletkezésének időpontjára vonatkozóan, ő maga nem mondható személyességre törekvő költői alkatnak, életéről is meglehetősen kevés adatunk van, azaz gyakorlatilag hiányoznak a támpontok a szövegek pontos behelyezéséhez. Költészetét ma az 1660-as évtizedre jellemzőnek véljük, legalábbis századközépi termékekként érzékeljük, értelmezzük verseit, besorolván szerzőjüket az ún. főrangú műköltők közé. Annak ellenére, hogy halála után a költő bizonyosan nem írt verset – bár a későbbiekben erre is látunk példát –, előtte viszont egy emberélet hossza állott a rendelkezésére, mégis hiába keressük őt az RMKT XVII. századi sorozatának 1-2. vagy 8-9. kötetének poétái között. Egyik jeles múlt századi kronológusunk, Toldy Ferenc 1853-ban az Új Magyar Múzeum I. kötetének hasábjain remek tanulmányt tett közzé *Beniczky Péter kora, s némely fontos kicsiség* címmel. A fontos kicsiség, amit talált, egy Beniczky Péter tollából származó, Balassi-strófában írott versszak a költő görög-latin szótárának borítólapján (amely kapcsán a múlt századi szerző nagy hatású, máig aktuális felhívást tett közzé a könyvbejegyzések, possessor-bejegyzések szorgos felkutatását, összegyűjtését és vizsgálatát sürgetve). A strófa, e kicsiség *bizonyosan* 1619 és 1623 között jegyeztetett fel, s ez adja meg Toldy számára (és számomra) a fontosságát. Felveti a kérdést, jogosan tekintjük-e a XVII. század közepét, az 1650-es évtizedet és az 1660-as évtized első felét „Beniczky korának”, azaz alkotókorának,¹³ hiszen elképzelhető, hogy valójában az 1620-as, vagy az 1630-as, vagy az 1640-es évtized költője (esetleg kettőe vagy mindháromé). Tehát Toldy Ferenc több mint száz éve nagyon komolyan azt vetette fel, hogy Beniczky Péter – alkotókorát tekintve – relatív kronológiánkban lehetett Rimay János kortársa, esetleg Körösi Radó Istváné, esetleg Zrínyi Miklósé, esetleg az első műveit író Gyöngyösi Istváné. Hogy valójában melyiké volt, az számunkra nem lehet mindegy. Beniczky költeményei valószínűleg azért váltak irodalmáraink kezén századközépi termékekké, mert a tágabb horizonton felvázolt vízióink e »fejlődéstani« időt, azaz helyet jelölte ki számunkra, valahol a késői későmanierizmus és az érett korabarokk határán, az 1650/1660-as évtizedben.

Beniczky Péter költeményeinek értékelésekor – bár a születési (keletkezési) időhálót nem ismerjük – legalább az a tudat vigasztalhat, hogy a szerző ismert. Az irodalomtörténész

---

¹³ TOLDY Ferenc: *Beniczky Péter kora, s némely fontos kicsiség*, Új Magyar Múzeum, 1853, 356. p.

azonban rendkívül kétségbeejtő helyzetbe kerül, ha nem csak a megnyugtató keletkezési időpont hiányzik, hanem még ráadásul a mű szerzője is. Úgy érzi, a mű már-már értékelhetetlen, összehasonlíthatatlan, politikai implikációi, a szerző személyes életútjára történt utalások stb. felfejthetetlenek. Így van ez az ún. *Rákóczi-eposz* esetében is. Ha megtalálnánk a szerzőt, költőt fedoznánk fel; ennek hiányában azonban nem merjük értékelni; ennek hiányában csak a setét hajnalcsillag után bújdosunk. (E tanulmány első változatának elkészülte óta a helyzet változott: a pontos, bizonyos keletkezési idő és a még eléggé bizonytalan szerző ismeretének birtokában már tisztán fénylő hajnalcsillag kalauzol.)

Ám bajok vannak akkor is, ha a szerző túlságosan ismert, netalán még a halála után is írt verset. E jelenség meglehetősen gyakori XVI-XVII. századi költészettörténetünk vizsgálandó anyagában.

2. *Appendix Balassiana*

Lássunk előbb egy viszonylag egyszerű példát!

Kötete végén Beniczky Péter (?) szokványos kötetzáró verset intézett olvasóihoz. E verstípusnak, amelyet a szöveg képvisel, már Nyéki Vörös Mátyás kötete óta többnyire kötetzáró funkciója volt. Tartalmát tekintve figyelmeztetés a szerzőt már lekaszáló és a mindeneket lebíró halálra és a kegyes életre. Az intés műfajába tartozó kötetzáró szövegtípusnak a fikciója a legkarakterisztikusabb: eszerint a már halott lírai Én egyes szám első személyben szól vissza a sírból:

Oh ki még élsz, s' törtől nem félsz
Világ kényes magzattya,
Kinek villog, s' Egen ragyog
Nap, s' csillagok fáklyája,
Reám vigyazz, ne tétovázz
Mert az Halál im lésben ál
Világ javain kapván,
Utánnad ólalkodván.
En is éltem, s' törben estem,
Végre, de vóltam készen,

Istent féltem, a' míg éltem,
 Fülel tartottam résen;
 Mint Liliom, kit tövis gyom,
 Környül vött, óva jártam,
 A' vég célra, ór Halálra
 Ebren vigyázni tudtam,
 Fejérségem, s' ékességem
 Mind addig meg tartottam,
 Míg e' télre, s' halál dërre
 Pünkösöd haván jutottam,
 [...]

- olvasható *A' világ fiaitól intö vég bucsuzása egy nemes személynek a Magyar rithmusok... végén.*¹⁴ A költemény a szerző életéről már múlt időben beszél, említve halála időpontját is. Mivel világosnak tűnt számomra, hogy halála után senki nem írhat verset, korábban úgy vélekedtem, hogy mindenki más írhatta a Beniczky-kötet záróversét (köztük Bartók István, a kötet sajtó alá rendezője), csak Beniczky Péter nem. Ezt támasztotta alá az is, hogy a költemény nem a Beniczky-preferálta Balassi-strófában vagy annak valamely variációjában íródott. Varga Imre a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 10. kötetében közölte e verset, határozottan leválasztva a kötetről. A szerzőségről szóló érveket a jegyzetben még megtoldotta azzal, hogy

1. továbbra sem tartja Beniczky Péter alkotásának („A világnak búcsút mondó ének szerzőjét nem ismerjük”), de
2. felhívja a figyelmet arra, hogy nem valószínű Bartók István szerzősége sem, mert az előszó írója a költő-barát halálának pontos idejét bizonyosan ismerte, márpedig „A 20. sor pünkösöd havát említi a halál hónapjaként, Beniczky pedig februárban halt meg”;
3. a „fejérség”, „ékesség”, de főként a „liliom”-utalás inkább nőre vonatkoztatható. Kezdjük az utóbbi érvel! Nem feltétlenül bizonyos, hogy XX. századi érzékünknek megfelelően a liliom a XVII. században is nő-képzetet idéző metafora. A férfias erényeket oly igen kedvelő Zrínyi Miklós például eposzában e toposzt Juranicsra, pontosabban a hős halálára alkalmazta (IX., 73):

¹⁴ *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozat 10. kötet, sajtó alá rendezte VARGA Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, a 63. sz. vers, 281. p.

Leesik Juranics, mint egy szép virágszál,
Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál,
Avagy ha tövéből kidül liliomszál,
Mely szép növéseben tavaszi mezőn áll.

(Zárójelben tegyük hozzá, a strófáról értekező Eckhardt Sándort is zavarta a gyöngédnek érezzük a képet s ha ideje lett volna a gyorsan író Zrínyinek Balassi- emlékeitől szabadulni, talán kidöntött tölgyet vagy leomló gyertyánt emlegetett volna...¹⁵) A férfi halálára alkalmazott liliom-toposz rendkívül gyakori XVII. századi siratókban. Álljon itt még egy példa 1663-ból, rögtön a verskezdetből:¹⁶

Gyöngé Liliom szál
Ki szépen virágzál
Attyád kedves házában
(Dömötöri György: [*Ifj. Vitnyédy István halálára*])

A „fejérség” és „ékesség” kifejezések egészen valószínűen az öregségben »megékesült ősz fő«-re vonatkoznak, a fehér, azaz ősz hajra.

Természetesen a 2. pont felfogható érvként kétnyelvű költőnk szerzősége mellett is, sőt inkább azt erősíti. Hiszen Bartók István valóban bizonyosan tudhatta Beniczky halálának pontos dátumát, de Beniczky Péter előre vagy halála után nem tudhatta, kizárólag agóniája idején. Ám a vázolt fikciót, ti. azt, hogy a sírból szól vissza az élőkhöz, a költő *még életében* magára alkalmazhatta: ezzel a teljesen érthető, logikus kis pontatlansággal a dátumot illetően. Az lenne az igazán gyanús, a költő szerzősége ellen szóló, ha a halálozási idő a versben stimmelné a valóságossal, ekkor ugyanis vagy bizonyosan későbbi betoldásról, a halál utáni pótlásról beszélhetnénk, vagy a teljes versszöveg idegen szerzőségéről, pl. Bartók Istvánéről. Úgy gondolom, a fenti megfontolásokból messze nem vethető el Beniczky Péter szerzőségének lehetősége.

---

¹⁵ ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint utóélete*, in uő.: *Balassi-tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 388. p.

¹⁶ *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozat 10. kötet, sajtó alá rendezte VARGA Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981., 9. p.

Ami azonban lényegesebb: a kötet az ő szerzőségét *állítja* a maga teljes kontextusával, és úgy állítja, mint a kötet szerző halála után írott (!) saját versét. Ezért tüzetesebb elemzőkor motivikus párhuzamokat, ellenpontokat, stiláris párhuzamokat és eltéréseket stb. a kötet egészén belül kell keresnünk hozzá.

A szerző státusza, a szerzői jog és a szerzettetési idő a XVII. században még nem volt oly bővöletes és szent, mint a modern filológia idején, nem átalították – a Rimay által fenntartott Balassi-levél tanúsága szerint – obruálni a versek sensusit „[...] elméjének csomós pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával [...]”.¹⁷ E kijelentés két, egymásnak csak látszólag ellentmondó jelenséget dokumentál: annak a modern öntudatnak a meglétét, amely ragaszkodik a versszöveg megváltoztathatatlanságához, és egy olyan tudat meglétét, amely a verset a legszűkebb értelemben vett pragmatikus funkciójában használja, például udvarol vele, azaz nem ragaszkodik a versszöveg megváltoztathatatlanságához. Amikor verseivel udvaroltak, a legények érthető módon nem tüntették fel kedvesük előtt, hogy a verseket nem ők, hanem egy Balassi Bálint nevű poéta szerezte. Szerelmi verseket küldeni a hölgyeknek – ezt pedig épp Balassi tette kötelezővé a *Szép magyar comoedia* praktikus tanácsokat adó *Prologus*ában. (Az ifjú ember „Ha penig tompa elméjű, ottan elmélkedik, mint járjon, s mint szóljon, szép verseket szerezzen, kivel magának szeretőjénél kedvet lelhessen.”)

A szerzőnek természetesen megvoltak a © védelmére a maga eszközei:

1. ilyen eszköz az akrosztichon és a kolofón együttes alkalmazása, amikor a szerző befoglalja nevét a versfejekbe, és a kolofón jelzi, hogy az akrosztichonban a szerző (és nem a címzett) neve szerepel;
2. a szerző nevének feltüntetése főcímben és alcímben;
3. a szerző a hagyománytudatra bízta magát, arra, hogy saját szerzőségének ténye nem homályosul el az utókorban. Igen sok az olyan szerzőnk is, aki vagy tudatosan hallgatja el – politikai vagy egyéb okokból – szerzőségét, vagy ennek feltüntetését egyszerűen nem tartja fontosnak.

Ám a XVII. század költészettörténete feltűnően gyakran él a © eltüntetésének, ill. megváltoztatásának változatos eszköztárával.

1. Ha valaki akrosztichonba írta nevét, el lehet tüntetni a strófakezdetek enyhe megváltoztatásával az eredeti nevet, és újat lehet feltüntetni helyette. A művelet befejezése után az eredeti szerző véglegesen eltűnt (kivéve persze, ha egy másik kéziratos lejegyzés megőrzi nevét), és új költő született meg. Igen ritka az olyan példa, ahol az eljárás maga

---

¹⁷ Rimay János összes művei, összeállította ECKHARDT Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 41. p.

ragadható meg, ezért rendkívül becses dokumentum *A kékkői kézirat Balassa-énekeinek* 6. darabja, amelyet Jankovich Miklós számára másoltak le 1826-ban. A mi szempontunkból tekintve elhanyagolható Jankovich jegyzete, amely szerint „Nem egy, hanem több Balassa Bálint volt, és azért itt két Balassa Bálint Versei összeirattak, aminthogy egyik ének készítését 1649. esztendőben nyilván vallja.”

P á r t o s a szerencse, meg sem áll forgása,
Méz alatt méreggel teljes ajánlása;
Csak kevés ideig nyitva jó szállása
S majd kivét más okon, ezt okos szem lássa!

Álthatlan mégis áll az
E g y b e n sem állandó, csak hamisságában,
Világ is elmerült sok undokságában,
Szerencse befogta fényes igájában,
Pénz kereken fordul, nincs igazságában.

Lest hány
Béfogad, de nagy bér végtére az adó,
Kedvez, de utolján látod, hogy halandó
S kölcsön mit mutatott, víg kedve forgandó.

Rajtunk az itt való lakás nekünk csak büntetés,
Paradicsom helyünk e csak számkivetés;
Bűneink tömlőce nem lehet fizetés,
Horog e siralmas völgy siva setétés.

Ollyan e világnak hamis csalárdsága,
Mint vendégfogadó ravasz barátsága:
Ha szívedet kapja, nehéz lesz váltsága,
Mégis soknál kedves illy súlyos rabsága.

Álljak

Csak menj hozzá, mindent ígér, de kölcsön ad,
Míg véle lakhatol, költségeden vigad;
Sőt mezítelent is egyaránt befogad,
Mert még az is mindent uzsorával megád.

Azon is dúl, ha más
Zajog, ha nem tetszik s jobbra ügykezel,
Nem újulsz más helyről, hogy ott jobb eszközzel
Bút less hízelkedve, mit mond, hogy forr mézzel,
Mezítelen bocsát s csak keserű vízzel.

Békós
Illyen talyigán jár világ állapotja,
Mindennapi példán vak, aki nem látja,
Mástól vont eszközzel szívünket hódítja,
Régi csalra viszi s jótul elfordítja.

Aki
Igy Sándort, Caesárt kenyértől megfosztott,
Azon méltóságtól világ másnak osztott;
S már megfult torokból mély horgot kirántott,
Ugyanazzal újabb seregeket rontott.

Látjuk
S ennyi kincse nincsen, nincsen méltósága,
Akibe nem piszkált mások urasága,
Másktól maradott reád barátsága,
Egyért fizettetett sokszor ravaszsága.

Jobb
Tanuljuk e világ rossz voltát másokon,
Minémű példákat tett nagy császárokon,
Foga fejtérét már látjuk nagy urakon,
Mint fordult kereke, vitéz s tudósokon.

Vékony barátsága mint egy gyenge hártya,
Nehéz szenvedését utoljára tartja,
Irigység nagy szele kerekét forgatja
S világ szerencsáját ellenkezve hajtja.

Talán

Arról gondolkodjál haláloed óráján,
Hogy ha erkölcsödöt nem hordoztad száján,
Mi gyönyörűséged lesz e világ javán,
Ott nem látod, hogy nem jó elindulni szaván.¹⁸
[.....]

Az ötlet, hogy minimális soreleji változtatással szerzőváltogatást érhetünk el, megihlette a kiadó Dézsi Lajost is: mint látható, a 4. és az 5. strófánál nincs kettős változat. Dézsi rögvest a segítségünkre siet a jegyzetekben, és *ugyanazt* a minimálisan változtató eljárást alkalmazza, amit a verset író vagy/és lejegyző XVII. századi – feltehetően nem filológus – kollégája: hozzátold, múltat teremt, vagy legalábbis hozzájárul a múltteremtéshez, mert beleavatkozik a múltba. Továbbjártssza, továbbalkotja a fakultatív akrosztichon szerzőségi játékát: „A versfőkből: PETROCZI ISTVÁN, a fölébe írt szavak kezdőbetűiből – ahol ilyen nincs föléírva, némi szórendi változtatással – (4. v.sz. Az itt való..., 5. S olyan...) BALASAA BALIN(2-sor)T neve jő [...]”.¹⁹ Az eljárás gyakori alkalmazására a Balassi-hagyományozódásban már elég korán, 1632 táján felhívta a figyelmet Solvirogram Pannonius. Az 1665-ös kassai *Istenes énekek* kiadásban az olvasóhoz írott az akrosztichonba rejtett szerzőség gyakori megváltoztatásának tényével indította: „Az olvasóhoz. Sokan vadnak, kik felette igen ez Istenben elnyugodt, hazája szerető vitéz Urnak munkájára régtől fogva vágynak, de mind együtt s igazán sehol nem találhatnánk: mert némely magagondolatlanok elmés voltokat akarván mutogatni, felette igen megvesztegették, magok vagy másoknak nevét imígy-amúgy kikalapálván a versek fejéből, és *így osztán az ő elméjékből származott munkának mondják*, maga ha valóban megvizsgálnák, üresen találnák

---

¹⁸ *Balassa Bálint minden munkái*, Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta Dr. DÉZSI Lajos, Budapest, é.n., II. kötet, 395-397. p.

¹⁹ U.o. 770. p.

az kalastromokat, mert bizony azt sem tudják, honnan jött s hova megyen [...]” (kiem. tőlem – Sz. Cs.).²⁰

2. A szerző nevének feltüntetése a főcímben vagy az alcímben, esetleg lapszálon: a szerzőség védelmét szolgáló ezen eljárás megkerülése, kijátszása még egyszerűbb, mint az előző eseté. Szabálya: hallgassd el az eredeti szerző nevét, versét sorold be más szerző neve alá és művei közé, ezt a nevet tüntesd fel a címlapon. A XVII. századi költészettörténetből ez az eljárás gazdagon dokumentálható: ismét csak közismert példákra hivatkozhatunk. Beniczky Péter már említett kötetének első részében, az istenes énekek részben szerepel – természetesen szerzőmegjelölés nélkül, azaz a főcím alapján Beniczky Péter neve alatt – *kilenc* (Nyéki Vörös- és Rimay-szerzőségű) ének.²¹ Elgondolkodtató, hogy az átvett költemények mind az *Istenes énekek* antológiából valók, amelyről köztudott, hogy az olvasni tudók valamennyi korabeli társadalmi rétegében rendkívül ismert volt: a mai értelemben vett plágium tehát mindenki számára tetten érhető kellett hogy legyen Beniczky kötetében. Akkor vajon milyen célt szolgáltak a – hangsúlyozom: a kortársak számára is nyilvánvaló . átvételek?

Az eljárás időben kétirányú lehet: XVI. századi vers XVII. század végén »keletkezetté« változtatható, de megfordítva is: XVII. századi verset visszadatálhatunk XVI. századivá, azt állítván róla, hogy Balassi Bálint szerezte. Tehát Rimay-verssel éppúgy megpótolható Beniczky Péter gyűjteménye, mint Balassi Bálinté.

3. A szerzőséget a hagyománytudat határozza meg: ez az elv ellentmondhat a korabeli szerzőmegjelölésnek (pl. az *Epicedium*nak a debreceni református kollégium könyvtárában őrzött példányába, az L. zsoltár parafrázisa és a „Balassa Ba.” nyomtatott szerzőmegjelölés mellé azt jegyezte be egy ismeretlen korabeli olvasó: „Bizon nem s[zerzette], mert Vörös M[átyás] Nagi Giőri ka[nonok] szerzette, Ba[lassa] soha nem la[tta]”²²) éppúgy, mint a XX. századi filológia szerzőségi eredményeinek. Az ellentmondás oda vezet, hogy a modern filológia többnyire eltünteti, negligálja a hagyománytudatot.

---

²⁰ SZABÓ Géza: *Balassi Bálint és Rimay János Istenes énekei*, Budapest, 1983, Előszó, 13-14. p.

²¹ Ki kell egészítenünk Nyéki Vörös Mátyás versei kritikai kiadásának jegyzetét: nem nyolc, hanem kilenc vers került át Beniczky kötetébe. Az *Istenhez-való esedezéssel kegyelem-kérés* című vers is a győri kanonoktól származik, csak Beniczky kötetében a költemény kezdő Balassi-periódusát megváltoztatták, az bátvétel így kerülhetett el a sajtó alá rendezők figyelmét. Lásd a 75. sz. verset és jegyzetét: *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozat, 2. kötet, sajtó alá rendezte JENEI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 111-112. és 465. p.

²² U.o., 455. p.

Az irodalomtörténetek rég ismert ténye, hogy egy-egy költő életművéhez gyakran tapadt nem a költő által és nem a költő életében írott vers. A legismertebb példára szeretnék utalni: az Appendix Vergiliana gyűjteményre, amelynek összeszerkesztődését többnyire az i.e. 1. század vége és az i.sz. 1. század közepe közötti időszakra teszi a Vergilius-filológia. A Scaliger-elnevezte gyűjtemény egészen az újkori filológusokig mint Vergilius-corpus hagyományozódott. Az újkori filológia azonban nagy lendülettel mutatta ki a későbbi szerzőséget: és ezzel lerombolta a hagyományelvet. (Meg kell azonban jegyezni, hogy nem csak hagyományellenes filológia létezik: a gyűjtemény majdnem minden darabját visszaperelték már századunkban Vergiliusnak – összhangba hozva a filológiát a XIX. századig tartó kontinuus hagyománytudattal.)

Balassi Bálint a XVII. század közepétől a XX. század elejéig éppen olyan kolektív költő volt, mint Homérosz. Neve fedőnév csupán, áruvédjegy, korabeli Kiváló Áruk Fóruma, mert éppúgy, mint Vergiliusnak, neki is megvan a maga Appendix Balassiana-ja, főként olyan versszövegekből, amelyeket – metaforikusan szólva – a halála után írt, ill. amelyeket halála után írtak meg vele. A Balassi Bálint költészetéről kialakított különféle nem-irodalomtörténeti és irodalomtörténeti víziók között az alapvető különbséget az jelenti, hogy ki, mikor, milyen reá hagyományozódott corpusból indult ki: megállapításainak érvényessége vagy érvénytelensége nem a ma elfogadott, hanem az illető irodalomtörténész által Balassinak tekintett versgyűjteményre vonatkoztatva ítéltető meg. Mint ismeretes, Rimay János mélyen ideologikus interpretációját követően (vagy már a költő halálos ágyánál?) elkezdődött egy nagyon erős mitologizálódási folyamat, amelynek során természetesen a Balassi-költemények száma is megnőtt. E folyamat a XVIII. század közepéig tartott, hiszen még Amade László is írt Balassi-verset. A XVII. századi *Istenes énekek* rendezett kiadásai ellenére a XIX. század második fele ezt a nagyon gazdag corpust kapta örökségül, az újrafelfedezett szerelmi költéssel együtt: e nemzedék ily módon a XVII. század második felére kiképződött Balassi-életműből indult ki. A századforduló után viszont ezt a corpust kikezdte egy napjainkig tartó purifikációs folyamat, az »igazi« Balassi leválasztása. Dézsi Lajos még mindkét gondolkodásmódot (a hagyománytudatát és a filológiáét) egyszerre, egymás mellett próbálta meg érvényesíteni. Megpróbálta elkülöníteni a tényleges Balassi-verseket (ez a vershagyomány vagy a filológiai tradíció elve), de azért önálló és az elsónél vastkosabb kötetben újraközölte a költő halála után írott költeményeket (ez a vershagyományozódás vagy a nem-filológiai tradíció elve). A kritikai kiadás természetesen az utóbbiakat már véglegesen kiiktatta, Dézsi Lajos kiadásában pedig a filológia gyermekbetegségének tünetét látta. Ez az évszázados folyamat számomra úgy jelenik meg,

mint fordított képe, tükörképe a XVII. századi folyamatnak. Durván két, százával egymásnak fordított tölcserként érzékeltetném (Tudatában vagyok annak, hogy e kép elnagyolt: ki kell munkálni a hagyománytudat sokkalta részletesebb domborzati térképét.):

a XVI. sz. vége

a XVII. sz.
második fele

a XIX. sz.

a XX. sz.
második fele

A XVII. század végi állapot a XX. század eleji állapottal harmonizál, a XVI. század végi állapot mai álláspontunkkal. Az e századi Balassi-filológia *végigjárt* egy utat *visszafelé*, Balassihoz. Itt az ideje, hogy most már Balassitól induljon meg felénk az időben, itt az ideje, hogy a hagyománytudathoz közeledjék.

Balassi-könyvében Horváth Iván külön alfejezetet szentelt egy hagyományos, trichotomikus költő-képnek „*Vitézi*”, „*szerelmi*”, „*istenes*” címmel. E hagyománnyal szemben kialakított álláspontja kettős, egyszerre igenlő és tagadó. Tagadó, amikor a korábbi gimnáziumi tankönyvek az az 1950-es évek trichotomikus Balassi-víziójáról szól, ám igenlő, amikor e hármasságot a Balassi-gyűjtemény 1610-es összegyűjtőjének szövegmagyarázatában felleli. E kép – írja – „[...] feltűnően inadekvátnak bizonyult az e trichotómiát alapul vevő népszerű egyik népszerű kiadásban. Ez a kiadás a Balassi-életműből csupán négy verset tudott a *Katonaénekek* cím alá csoportosítani. Ezek közül az első (11., *Áldott szép*) vallásos pünkösdi ének, a második (12., *Széllal tündöklenni*) vallásos és szerelmi egyben (a versfejek a SUSANAM nevet adják), de a *Maga kezével írt* könyvében elfoglalt helye alapján a harmadiktól (66., *Vitézek, mi lehet*) – mely egyébként fohással zárul – és a negyediktől (66., tennünk: Horváth Iván természetesen csak azokat a verseket ismeri Balassi-verseknek, amelyekről a modern filológia jóváhagyta, hogy azok, megállapításainak érvényessége csak erre a corpusra vonatkozik.

Más corpusból kiindulva más, *de éppígy* érvényes kijelentések tehetők. Halála után Balassi Bálint számos verset írt még, pl. politikait (*Ó szegény megromlott...*), vagy bújdosó témájút (*Zöld erdő harmatát...*). Kontinuus hagyománytudat örököseként Riedl Frigyes Balassi Bálintja – éppúgy, mint a XVII. századé – jóval gazdagabb volt a miénknél. A ő Balassájuk sokkal több vallásos és szerelmi költeményt írt, de egyesek számára nem írta meg halottas ágyán utolsó zsoltárparafrázisát, vagy mind a 7 bűnbánati zsoltárt lefordította. *Arany János* című nevezetes monográfiájának előszavában pl. Balassát Riedl ekként állította a

magyar bujdosó-költők sorába, Tinódi után, Csokonai, Kisfaludy, Petőfi és Arany elé:
„Balassa Bálint megcsalva, elűzve, hazátlan, egészen a tengerig bolyong, és nem talál helyet,
hová fejét lehajtsa:

Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél,
Hóval lepi be a tél.

Messzire bujdosom,
Hazámat itt hagyom,
Isten vezérli dolgom,
Isten vezérli dolgom.

Jobb hát a darvakkal,
Vagy más madarakkal
Elbujdosnom messzire,
Elbujdosnom messzire.”²³

Az elbujdosás lelki kényszere, a kényszerítettség pedig levelezésével is hitelesíthető, alátámasztható – gondolhatta el Riedl.

Miért írat a tradíció (Mnémoszüné) a költővel halála után is verset? Világos számomra, hogy a Balassi Bálint fedőnév, olyan név, amely egész kollektívát jelöl: e név a XVII. században *a magyar nyelvű költés teljességét jelentette*. Balassi Bálint mitikus költő lett, super-poéta: utolérhetetlensége egyrészt abból fakadt, hogy mindig aktuális maradt a költészete (mert ha kissé avulni kezdett, írtak számára a corpushoz korszerű verset), másrészt abból, hogy a XVII. (!) század majdnem mindegyik jelentős műfajában alkotott. Műveinek tematikai szintjét tekintve is olyan költő volt, aki átfogta a korabeli reális és szellemi élet valamennyi szféráját (egyetlen témát kivéve: a házasság intézményét – hagyománya tisztelte őt, nem íratott vele ilyen művet!), olyan költő, aki egyaránt mozgott a szerelem, Isten, a haza, a katonáskodás témakörében, vezérlő csillaga hol Ars, hol Mars, hol Venus. Nem lehet nem észrevenni ennek hasonlóságát a XVII. század második felében kiépített Gyöngyösi-típusú eszményi világgal, amelyben „[...] a vallás, a politika, a háború és a szerelem azok az erők,

---

²³ RIEDL Frigyes: *Arany János*, Budapest, 1982., 12. p.

melyek a szereplőket mozgatják [...]”.²⁴ Ne feledjük azt sem, hogy nemcsak az 1610-es másoló találmánya a honját védő katona-hős költő: ezt hagyományozta a XVII. századra Rimay János epicédiuma is, közvetlenül Balassi-szövegek mellett, az *Istenes énekek* kiadásainak tömkelegében: az antemurus-on talpig fegyverben álló, a Hazát és a Keresztet védő poéta gigantikus látomását. Az Eckhardt által közölt és Horváth Iván által is elemzett Balassi-portré tán még életében, 33 éves korában „Arte et Marte” felirattal katonaként és költőként ábrázolja Balassát. Lehet, hogy még életében megfordult a fejében a gondolat, hogy a létező abszolút értéknek kizárólag a vitézi és a költői hírnevet tekintse, esetleg – Zrínyi Miklóshoz hasonló egyértelműséggel – alárendelve az utóbbit az előbbinek? E vízió tovább hatott, a költő halála után. Ha Zrínyiiben élt valamilyen egységes képzet, vízió Balassiról, az csak minimum trichotóm lehetett (az epicédium, az *Istenes énekek* „appendixe” és a „fajtalan énekek” birtokában).

A régi magyar irodalomnak eme önszemlélete alapján (az alapján, hogy a régi magyar irodalom egymás mellett több Balassi-corpust, több korabeli értelmezést és több mai értelmezési lehetőséget hagyományozott ránk egyszerre) rehabilitálhatónak vélem – több más között – a katona-költő trichotóm eszméjét, amit a XVII. század irodalmi tudatát vizsgáló hagyomány-párti filológia a maga szaktudományos eszközeivel vissza képes még nyerni. (A hagyománytudat elvétől szabadulni úgysem képes: a *Balassa-kódex* maga is része a hagyományozódásnak, a szövegegyüttes csak 1690 táján zárult le, az általunk ma ismert Balassi XVII. századi értelmezésű.) Csak a hagyomány-párti filológiának a filológia eddigi útjával ellentétes folyamatot is be kell járnia: eddig azokat a karakterisztikumokat, nyelvi, tematikus, kompozíciós, metrikai stb. jegyeket kutatta az Appendix Balassiana szövegeiben, amelyek leválasztják e költeményeket a Balassi-életmű egészéről. Az Appendixet a jövőben abból a szempontból kell a kutatás tárgyává tenni és újra átolvasni, hogy melyek azok a közös jegyek benne, amelyek visszakötik, odaláncolják a Balassi-corpusba, arra a kérdésre keresvén feleletet: miként olvashatták e költeményeket, szövegeket Balassi Bálint szerzeményeként? Az sem lepne meg, ha ezzel a kritikai kiadás értelmében vett, a Balassi életében írott corpus is növekedne valamelyest. Ami azonban fontosabb: Dionisio Tabares ezredes emlékezetkihagyása tán megszűnik és fakultatíve választható múltak szinkron sorát őrzi meg emlékezetében: a múlt egymást csak látszólag kizáró mítoszait.

---

²⁴ KIBÉDI VARGA Áron: *Retorika, poétika, műfajok (Gyöngyösi István költői világa)*, Irodalomtörténet, 1983., 3. szám, 578. p.